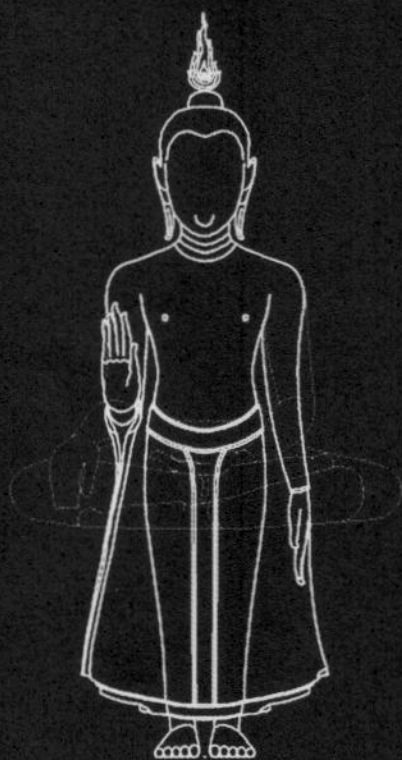

“อฏฐารส” คติความเชื่อ และการสร้างสรรค์งานพุทธปฏิมา*

อาจารย์ บุญเยกร วชิระเชียรชัย

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ ระดับปริญญาโท สาขาวิชาศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในหัวข้อ “ศึกษาวิเคราะห์คติความเชื่อเรื่องพระอฏฐารสที่มีอิทธิพลต่องานพุทธศิลป์” (AN ANALYTICAL STUDY ON THE BELIEFS OF THE PHRA ATTHARASSA AND INFLUENCE TO BUDDHIST ARTS)

เนื้อหาในบทความจะแสดงให้เห็นถึงที่มา และความหมายของคติความเชื่อเรื่อง “พระอฏฐารส” รวมทั้งการถ่ายทอดคติความเชื่อดังกล่าวผ่านงานปฏิมากรรม “พระอฏฐารส” จากหลักฐานที่ปรากฏให้เห็นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันในวัฒนธรรมสุโขทัย และวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ พระอฏฐารส ที่วัดมหาธาตุ วัดสะพานหิน เมืองเก่าสุโขทัย พระอฏฐารสที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ วัดวิหารทอง เมืองพิษณุโลก และพระอฏฐารส ที่วัดเจติยหลวง เมืองเชียงใหม่ นอกจากนี้ จากการศึกษาและเก็บข้อมูลภาคสนามของผู้เขียนยังแสดงให้เห็นถึงกลุ่มปฏิมากรรมในวัฒนธรรมสุโขทัยอีกกลุ่มหนึ่งที่เรียกว่า “พระสี่อริยาบถ” ซึ่งมีการอธิบายว่าเป็นการถ่ายทอดให้เห็นถึงอริยาบถต่างๆ ของพระพุทธเจ้า ตามที่มีการกล่าวไว้ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ก็เป็นการสร้างพระพุทธรูปภายใต้คติความเชื่อเรื่อง “พระอฏฐารส” เช่นเดียวกัน

คำสำคัญ : อฏฐารส คติความเชื่อเรื่อง “พระอฏฐารส” ปฏิมากรรม “พระอฏฐารส”

บทนำ

“พระอัฐารส” พระนามของ “พระพุทธรูปปฏิมา” ที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 1 เป็นชื่อเรียกปฏิมากรรมที่สำคัญที่พบในศิลาจารึกสมัยสุโขทัย นอกเหนือจากชื่อเรียกอื่น เช่น “พระเทวองค์พระพุทธรเจ้า” “พระพุทธรูปทองคำ” “พระเจ้าหย่อนดิน” “พระเจ้าจรงกรม” ในยุคสมัยเดียวกัน โดยปฏิมากรรมที่ปรากฏชื่อเรียก “พระอัฐารส” ที่พบในปัจจุบันทั้งที่ปรากฏหลักฐานในศิลาจารึก หรือมีประวัติความเป็นมาตั้งแต่อดีตนั้น มีจำนวนทั้งสิ้น 6 องค์ ได้แก่ “พระอัฐารส” ที่วัดมหาธาตุ จำนวน 2 องค์ และวัดสะพานหิน เมืองเก่าสุโขทัย “พระอัฐารส” ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ และวัดวิหารทอง เมืองพิษณุโลก และ “พระอัฐารส” ที่วัดเจติยหลวง เมืองเชียงใหม่

จากสถานภาพความรู้เดิมเกี่ยวกับการศึกษาทางประวัติศาสตร์โบราณคดีจากศิลาจารึกสมัยสุโขทัยที่ระบุถึงคำว่า “พระอัฐารส” ได้มีการตีความหมายออกเป็นสองแนวคิด ได้แก่ “พระสูง 18 คอก” และ “พระผู้เปี่ยมด้วยพุทธรคุณ 18” ซึ่งในแนวคิดแรก จากการสืบค้นพบว่าปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา พุทธวงศ์ ที่กล่าวถึงความสูงของ “พระโคตมพุทธเจ้า” จึงทำให้มีการอธิบายถึงปฏิมากรรมขนาดสูงใหญ่ราว 18 คอกที่วัดมหาธาตุ จำนวน 2 องค์ และปฏิมากรรมขนาดเล็กเคียงกัน ที่วัดสะพานหิน จำนวน 1 องค์ เป็น “พระอัฐารสกลางเมืองสุโขทัย” และ “พระอัฐารสเบื้องตะวันตก กลางอรัญญิก” ส่วน “พระอัฐารส” อีก 3 องค์นั้น ปรากฏในวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับสุโขทัย ทั้งในด้านการเมืองการปกครอง และการศาสนา ได้แก่ “พระอัฐารส” ที่เมืองพิษณุโลก จำนวน 2 องค์ และ “พระอัฐารส” ที่เมืองเชียงใหม่ จำนวน 1 องค์ ทั้งนี้ในส่วนการตีความหมายในแนวคิดที่สอง ก็มีความเป็นไปได้เนื่องจากข้อมูลที่พบเป็นการอธิบายถึง “พระโคตมพุทธเจ้า” เช่นเดียวกัน แต่การถ่ายทอดความหมายลักษณะดังกล่าวออกมาเป็นรูปธรรมผ่านงานปฏิมากรรมนั้น มีความเป็นไปได้น้อย เช่นเดียวกับลักษณะมหาบุรุษบางประการที่เป็นการอธิบายในเชิงนามธรรม เช่น พระสุรเสียงดุจดั่งเสียงพรหม, มีกายตรงดุจดั่งกายพรหม หรือ มีปราสาทรับสร้อยลิต เป็นต้น

นอกจากนี้การศึกษาส่วนหนึ่งในอดีตที่ผ่านมาได้กลายมาเป็นพาดานทางความคิดและถูกพัฒนามาเป็นกรอบของการศึกษา “พระอัฐารส” ซึ่งแนวคิดดังกล่าวถูกอธิบายว่า “พระอัฐารส” นั้นหมายถึง “พระยืน” แต่จากการศึกษาและการเก็บข้อมูลภาคสนาม ทำให้การอธิบาย “พระอัฐารส” นั้นหากพิจารณาให้ลึกถึงความหมายของคติความเชื่อเรื่องแล้วสามารถกล่าวได้ว่าการสร้างประติมากรรมแทนองค์ “พระโคตมพุทธเจ้า” ในความสูง 18 คอก ไม่ว่าจะอยู่ใน “อิริยาบถ”ใด หรือ “ปาง” โดยอ้อมหมายถึง “พระอัฐารส” ได้ทั้งสิ้น

ที่มาและความหมาย

คำว่า “อัฐารส” หรือ “อัฐารส” ตามรากศัพท์ภาษาบาลี มาจากคำสังขยาว่า อฏฐ + ทส โดยคำว่า อฏฐ มีความหมายเท่ากับ 8 และ ทส มีความหมายเท่ากับ 10 เมื่อรวมกันเป็นคำว่า อฏฐารส จึงมีความหมายเท่ากับจำนวนนับ 18 ตัวอย่างเช่น “อฏฐารส ชาติโย จกขุชาติ รูปชาติ...” ถอดความได้ว่า “ชาติ 18 คือ 1. จักขุชาติ 2. รูปชาติ...” หรือในทำนองเดียวกันจากรูปประโยค “...อมหาก ภควา อฏฐารสทตฤพเพโธ...” ถอดความได้ว่า “ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราสูง 18 คอก”

โดยที่รูปประโยคลำดับที่สองนั้น เป็นเนื้อความที่สามารถสืบค้นได้จากคัมภีร์มธุรัตถวิลาสินี ซึ่งเป็นคัมภีร์อรรถกถาพุทธวงศ์ที่แต่งขึ้นโดยพระพุทธทศตเถระ (พ.ศ. 940-1000)¹ ซึ่งเป็นพระอรรถกถาจารย์รุ่นเดียวกับพระพุทธโฆสาจารย์² โดยเนื้อหาของคัมภีร์มธุรัตถวิลาสินี เป็นการแปล เรียบเรียง และอธิบายความเพิ่มเติมจากคัมภีร์พุทธวงศ์ในพระสุตันตปิฎกขุททกนิกาย โดยเนื้อหาในภาพรวมจะเป็นการกล่าวถึงความเป็นมาในอดีตชาติ พุทธประวัติ รวมถึงรายละเอียดบางอย่าง

เกี่ยวกับวงศ์ของพระพุทธเจ้าทั้ง 25 พระองค์ และมีการกล่าวถึงพระพุทธเจ้าอีก 4 พระองค์ตามคติความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าทั้ง 29 พระองค์ในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท เนื้อหาตอนสำคัญดังรูปประโยคที่ได้ยกมาแสดงข้างต้น มีอยู่เฉพาะในคัมภีร์

มธุรัตถวลาลินีซึ่งเป็นคัมภีร์ชั้นนอรรถกถาเท่านั้น มิได้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พุทธวงศ์ที่เป็นคัมภีร์พระไตรปิฎกแต่อย่างใด โดยถูกกล่าวถึงในเรื่องเบ็ดเตล็ดของพุทธวงศ์ ตอน “ปมาณเวมัตตะ” หมายถึง ความแตกต่างกันแห่งประมาณ ซึ่งหมายถึงความสูงของพุทธสรีระมีเนื้อความ ดังนี้

“ที่ชื่อว่า ปมาณเวมัตตะ ความแตกต่างกันแห่งประมาณ ได้แก่

พระพุทธเจ้าบางพระองค์สูง บางพระองค์ต่ำ จริงอย่างนั้น พระพุทธเจ้าคือ
พระทีปังกร พระเวต พระปิยทัสสี พระอติตทัสสี พระธัมมทัสสี พระวิปัสสี
มีพระสรีระสูง 80 ศอก...

... พระพุทธเจ้าคือพระกกุสันธะ

พระโกนาคมนะ และพระกัสสปะ พระวรกายสูง 40 ศอก 30 ศอก 20 ศอก

ตามลำดับ ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราสูง 18 ศอก.

นี้ชื่อว่า ปมาณเวมัตตะ ของพระพุทธเจ้า 25 พระองค์”

ประเด็นสำคัญในทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาสัมมัญญะ คือได้ปรากฏชื่อคัมภีร์มธุรัตถวลาลินีเป็น 1 ในคัมภีร์ที่ถูกนำมาใช้อ้างอิงในการแต่งวรรณกรรมไตรภูมิอภินิหาร หรือไตรภูมิพระร่วง^๑ ของพระมหาธรรมราชาที่ 1 ลีไทย ในสมัยสุโขทัย (แต่งในปี พ.ศ. 1888) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงชุดข้อมูลเกี่ยวกับขนาดความสูงรวมถึงรายละเอียดต่างๆ เกี่ยวกับพุทธวงศ์ ย่อมมีปรากฏอยู่ในยุคสมัยสุโขทัยอย่างแน่นอน และถูกกล่าวอ้างถึงความเป็น “พระโคตมพุทธเจ้า” ตามแบบอย่างในคัมภีร์ที่มีปรากฏอยู่ในวัฒนธรรมสุโขทัย

นอกจากนี้ในส่วนของการอธิบายความหมายของคำว่า “อฏฐารส” ว่าหมายถึง “พระผู้เปี่ยมด้วยพุทธคุณ 18” นั้น มีปรากฏอยู่ในบทสวดพระปริตรในบทอาถรรพณ์ปริตร ในช่วงที่กล่าวถึง “พระโคตมพุทธเจ้า” ซึ่งในทางตำนานเชื่อว่ามีต้นกำเนิดมาจากประเทศศรีลังกา^๒ หรือที่เรียกว่าบทสวดเจ็ดตำนาน และสิบสองตำนาน และในสมัยโบราณคงถือกันเป็นธรรมเนียมปฏิบัติและนิยมในการสวด เนื่องด้วยกล่าวกันว่าอันสงส์จากการสวดพระปริตรบทนี้จะช่วยป้องกันภัยอันตรายจากอมนุษย์ หรือบรรดายักษ์^๓ โดยปรากฏเป็นรูปประโยคในภาษาบาลีและถอดความเป็นภาษาไทย^๔ ได้ว่า

“อุเปตา พุทธะธัมเมติ อฏฐาระสะหิ นายะกา

ทวัตติงสะลักขะณูปเตตา สิตยานุพยัญชนะนาระรา”

หมายถึง

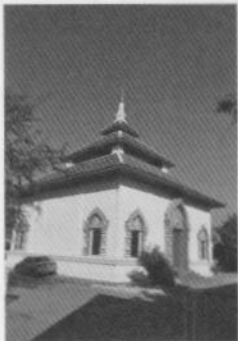
“พระองค์ทรงเป็นผู้นำ ทรงคุณสมบัติของพระพุทธเจ้า 18 ประการ

ทรงประกอบด้วยพระพุทธลักษณะ 32 ประการ และพระอนุลักษณะ 80”

อย่างไรก็ตาม ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทนำถึงการถ่ายทอดลักษณะพุทธคุณ 18 ประการซึ่งมีความหมายในเชิงนามธรรมนั้น แม้ว่าจะไม่สามารถสื่อสารออกมาในลักษณะทางกายภาพได้ชัดเจนเท่ากับขนาดความสูงของพระพุทธเจ้า แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าความหมายเกี่ยวกับพุทธคุณ 18 ที่สอดแทรกอยู่ในบทสวดพระปริตรซึ่งมีความเกี่ยวโยงกับประเพณีการสวดของภิกษุสงฆ์ในสมัยสุโขทัย ดังที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 1 ว่า “พระเจ้าสุทธธรรมบนขดานหิน”^๕ ย่อมมีความเกี่ยวโยงกับ “พระอฏฐารส” ในศิลาจารึกหลักที่ 1 ในความหมายของ “พระ (โคตมพุทธเจ้า) ผู้มีความสูง 18 ศอก” ไม่มากนักน้อย

จากคติความเชื่อเรื่อง “พระอัฐารส” สู่ปฏิมากรรม “พระอัฐารส”

สถานภาพการศึกษาในอดีตจนถึงปัจจุบันตามหลักฐานที่สืบค้นได้ ปรากฏว่ามีการให้ความหมายของคำว่า “พระอัฐารส” ในเชิงความสูงของพระพุทธรูปเจ้าเสียมาก โดยปรากฏเป็นหลักฐานทางวรรณกรรมในตำนานมูลศาสนา ที่แต่งขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 และเป็นที่แพร่หลายอยู่ในดินแดนล้านนา ได้มีการกล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปสูง 18 ศอกในสมัยทริภุชชัย¹⁰ หรือบางสำนวนกล่าวว่าสร้างพระอัฐารสสูง 18 ศอกเลยทีเดียว¹¹ แต่จากการสืบค้นและเก็บข้อมูลภาคสนาม พบว่ามีหลักฐานในการสร้างปฏิมากรรม “พระอัฐารส” ที่พ้องกับความสูงของ “พระโคตมพุทธเจ้า” จริง ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยล้านนาอีกเช่นเดียวกัน โดยข้อมูลทางตำนานวัดเจติยหลวงได้กล่าวว่าในปี พ.ศ. 1955¹² “พระนางติโลกจุฑา พระราชมารดาของพระเจ้าสามฝั่งแกน ได้สร้างพระวิหารหลวงพร้อมทั้งได้หล่อพระอัฐารสพุทธปฏิมาประธานและพระอัครสาวกโมคคัลลานและสาริบุตร ประดิษฐานไว้ในวิหาร” และการเรียกพระนาม “พระอัฐารส” ตั้งแต่แรกสร้าง ก็ปรากฏในหลักฐานร่วมสมัย คือโคลงนิราศทริภุชชัย (ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร ได้สันนิษฐานว่าโคลงนิราศถูกแต่งขึ้นในปี พ.ศ. 2060)¹³ โดยมีเนื้อความปรากฏอยู่ในโคลงบทที่ 17 (ฉบับเชียงใหม่)¹⁴ ดังนี้

- ภาพที่ 1 : มณฑปพระอัฐารส คณะอัฐารส
วัดพระธาตุทริภุชชัย จ.ลำพูน (ซ้าย)
- ภาพที่ 2 : พระประธานในมณฑปพระอัฐารสอยู่ใน
อิริยาบถนั่ง แสดงปางมารวิชัย ถือได้ ว่า
เป็นปฏิมากรรมที่ทิ้งร่องรอยทางคติ
ความเชื่อเรื่องพระอัฐารส ในสมัย
ทริภุชชัยตามตำนานมูลศาสนา (กลาง)
- ภาพที่ 3 : ภาพลายเส้น “พระอัฐารส” วัดเจติยหลวง
จ.เชียงใหม่ จากการศึกษาโคลงนิราศ
ทริภุชชัย, เกรียงไกร เกิดศิริ, 100 เอกสาร
สำคัญ : สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย,
2553. (ขวา)

(ภาพลายเส้นโดย นายอนุรักษ์ ชำนาญช่าง)

“อัฐารสแรกสร้าง
เทียมแทกตนทรมาน
เหมือนพระโพธิ์ไญยญาณ
ยลดำเนินพร้เห็น

สูงประมาณ
เมื่อเนิ่น
ยังโลก นี้นอ
เทื่อนั้นมัสการ”

ซึ่งการเรียกปฏิมากรรมที่สร้างตามคติความเชื่อ “พระอัฐารส” ว่า “พระอัฐารส” เลยนั่น ผู้ศึกษาได้สันนิษฐานถึงความเป็นไปได้ว่าผู้คนในสมัยนั้นย่อมมีผู้ที่มีความเชี่ยวชาญภาษาบาลี และเข้าใจในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี จึงสามารถผูกคำศัพท์ ที่ใช้เรียกปฏิมากรรมที่สร้างตามคติความเชื่อ ว่า “พระอัฐารส” ได้โดยไม่ต้องมีการบรรยายรายละเอียดต่อท้าย ดังเช่นคำศัพท์ในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ ที่กล่าวถึงเมือง “ชยเสนปุระ” ร.ต.ท. แสง มณิวุฑู ผู้แปลคัมภีร์ก็สามารถถอดความออกมาได้ว่าเป็น “เมืองเชียงแสน” ก็เนื่องด้วยความเป็นผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญทางด้านภาษาบาลี และเคยรับราชการอยู่ที่จังหวัดภาคเหนือเป็นต้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าคติความเชื่อเรื่อง “พระอัฐารส” ได้กลายมาเป็นกฎเกณฑ์อย่างหนึ่งในการสร้างงานปฏิมากรรมที่มีลักษณะเฉพาะ กล่าวคือยึดตามความสูงของพระพุทธรูปเจ้าที่กล่าวไว้ในคัมภีร์มธุรัตถวิลาสินี เช่นเดียวกับหลักในการสร้างปฏิมากรรมที่ต้องยึดตามกฎเกณฑ์ในคัมภีร์มหาบุรุษลักษณะ และอนุพญานะ เพื่อยืนยันถึงความถูกต้องในการสร้างปฏิมากรรมแทนองค์พระพุทธรูปเจ้า

ภาพที่ 4 : Lankatilaka Buddha image (ซ้าย)

ภาพที่ 5 : Sesseruwa Buddha image (กลาง)

ภาพที่ 6 : Avukana Buddha image (ขวา) (ที่มา : Buddhist Sculpture of Sri Lanka, 1990.)

อย่างไรก็ตาม คติความเชื่อเรื่อง “อัญฐารส” ในความหมายที่ว่าด้วยเรื่องความสูงของพระพุทธรูปเจ้าที่มีอิทธิพลต่อการสร้างงานปฏิมากรรม “พระอัญฐารส” นั้น เกิดขึ้นเมื่อใดยังไม่สามารถระบุได้แน่ชัด แต่ปฏิมากรรมที่มีการสร้างตามคติความเชื่อดังกล่าวมีมาแล้วอย่างชุกในศรีลังกา เนื่องด้วยเหตุผล 2 ประการคือ

1. ปฏิมากรรมในอิริยาบถยืนที่มีขนาดใหญ่ในประเทศศรีลังกา และถูกเรียกว่า “มีขนาดเท่าองค์พระพุทธรูปเจ้าขณะมีพระชนม์ชีพ” คือ Lankatilaka Buddha image, Alahana Parivena, Polonnaruwa district โดยมีความสูงประมาณ 12.5-13.6 ม. (เป็นขนาดที่วัดได้จากสภาพปัจจุบัน และข้อสันนิษฐานของขนาดเดิม) ถูกสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าปาร์กรัมบahu ที่ 1 (Parakramabahu I) ครองราชย์ปี พ.ศ. 1696-1729¹⁵ รวมถึงปฏิมากรรมที่ขนาดใกล้เคียง “พระอัญฐารส” ที่สุโขทัย (จากการเก็บข้อมูลภาคสนามความสูงโดยเฉลี่ยวัดจากฝ่าพระบาทถึงเปลวรัศมีด้านบน มีค่าประมาณ 11 ม.) ก็มีปรากฏให้เห็น ได้แก่ Sesseruwa Buddha image, Kurunagala district. โดยมีขนาดความสูงประมาณ 11 ม. สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 13-14¹⁶ และ Avukana Buddha image, Anuradhapura district. โดยมีขนาดความสูงประมาณ 12.5 ม. สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 14¹⁷ ซึ่งปฏิมากรรมดังที่ได้กล่าวมานั้นล้วนมีมาก่อนสมัยสุโขทัย

2. การเกิดขึ้นของคติความเชื่อที่อธิบายถึงความสูงของพระพุทธรูปเจ้าในคัมภีร์มธุรัตถวิลาสินีอรรถกถาพุทธวงศ์ ประเทศศรีลังกาก็มีขึ้นและแพร่หลายในยุคสมัยที่เรียกได้ว่าเป็นยุคทองของอรรถกถา และเมืองสุโขทัยเองก็ได้รับเอาพระพุทธศาสนา รวมถึงอิทธิพลทางด้านศิลปะตามแบบอย่างศรีลังกาเข้ามาผ่านความสัมพันธ์ทางการเมืองการปกครอง และพระพุทธศาสนา ดังปรากฏให้เห็นในจารึกต่างๆ สมัยสุโขทัย เช่น จีลาจารึกหลักที่ 1 จีลาจารึกวัดป่ามะม่วง จีลาจารึกวัดพระยืน รวมถึงตำนานมูลศาสนาต่างๆ และในทางศิลปะ เช่น ลายปูนปั้นที่ซุ้มเจดีย์ทิศ ทั้ง 4 องค์ ที่วัดมหาธาตุ เมืองเก่าสุโขทัย รอยพุทธบาทสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 ลีไทย รวมถึงลายเส้นสลักรูปเทวดา รูปพระพุทธรูป ภาพสลักหินที่วัดศรีชุม เป็นต้น ด้วยเหตุนี้จึงมีความเป็นไปได้ว่าการเข้ามาของคติความเชื่อเรื่อง “พระอัญฐารส” ที่ปรากฏในคัมภีร์มธุรัตถวิลาสินี และการสร้างปฏิมากรรมตามคติความเชื่อนั้นย่อมมีแบบอย่างมาจากศรีลังกาด้วย

ภาพที่ 7 : ปฐมกรรมที่ปรากฏนาม “พระอัฐารส” ตั้งแต่อดีต-ปัจจุบัน จำนวน 6 องค์ ซึ่งจะถูกนำมาใช้ในการกำหนดกรอบการศึกษาเกี่ยวกับขนาดความสูงของพระโคตมพุทธเจ้า (18 ศอก) ตามคติความเชื่อ

ปฐมกรรม “พระอัฐารส” ในสมัยสุโขทัย และเกี่ยวเนื่องกับสุโขทัย

ตามที่ได้กล่าวไว้ในบทนำถึงการมีอยู่ของปฐมกรรม “พระอัฐารส” ทำให้การสำรวจจากหลักฐานที่ปรากฏให้เห็นว่ามีการเรียก “พระอัฐารส” ตั้งแต่อดีต-ปัจจุบัน ในวัฒนธรรมสุโขทัยและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องกับสุโขทัย พบว่ามีจำนวนทั้งสิ้น 6 องค์ ได้แก่ ปฐมกรรม “พระอัฐารส” ที่วัดมหาธาตุ จำนวน 2 องค์ วัดสะพานหิน เมืองเก่าสุโขทัย วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ วัดวาฬทอง เมืองพิษณุโลก และวัดเจติยหลวง เมืองเชียงใหม่ โดยจากการเก็บข้อมูลภาคสนามปฐมกรรมทั้ง 6 องค์ล้วนแสดงให้เห็นว่าสร้างตามคติความเชื่อในความหมายของ “พระโคตมพุทธเจ้าสูง 18 ศอก” โดยมีรายละเอียดดังนี้

ปฐมกรรม “พระอัฐารส” วัดมหาธาตุ และวัดสะพานหิน เมืองเก่าสุโขทัย

จากข้อมูลที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 1 ซึ่งถือเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการมีอยู่ของปฐมกรรม “พระอัฐารส” ในสมัยสุโขทัยว่ามีมาแล้วอย่างช้าในปี พ.ศ. 1835 (ตามปีที่จารึก) หรือก่อนหน้าเล็กน้อย โดยถูกจารึกไว้ในด้านที่ 2 บรรทัดที่ 24 และ 32 เนื้อความว่า

(23) “...กลางเมืองสุโขทัยนี้/มีพิหาร/มี

(24) พระพุทธรูปทอง มีพระอัฐารส/มีพระ(พุ)ทธรูป/

(25) มีพระพุทธรูปอันใหญ่/มีพระพุทธรูปอัน

(26) ราม/มีพิหารอันใหญ่/มีพิหารอันราม/มีปู

(27) ครุ/นิลสัมมุตย์ มีเถร มีมหาเถร/...”¹⁸

และ

(27) “...เบื้องตะวันตก

(28) เมืองสุโขทัยนี้ มีโอริญ/พ่อขุนรามคำแหงกระทำ

(29) โอยทาน/แก้มหาเถรสังฆราชปราชญ์เรียนจบปิฎกไตร/

(30) หลวกกว่าปู่ครูในเมืองนี้ทุกคน/ลูกแต่เมืองศรีธ-

(31) รรมราชมา/ในกลางอริญญิก มีพิหารอันถ่มมน-

(32) ใหญ่ สูงงามแก้ม/มีพระอัฐารสอันถ่มมน ลูกย-

(33) น...”¹⁹

ภาพที่ 8 : “พระอชฺฐารส” กลางเมืองสุโขทัย วัดมหาธาตุปางประทับยืน ถ่ายเมื่อปี พ.ศ. 2470 (ซ้าย)

(ที่มา : พิริยะ โกรตฤกษ์, จารึกพ่อขุนรามคำแหง, 2532.)

ภาพที่ 9 : “พระอชฺฐารส” องค์เดียวกัน แต่สภาพพระพักตร์ถูกทำลาย (กลาง)

(ที่มา : ร.บุณนาค, สุโขทัย ศรีสถาบันย์ กำแพงเพชร, 2514.)

ภาพที่ 10 : “พระอชฺฐารส” กลางเมืองสุโขทัย ปางประทานอภัย หรือปางห้ามญาติ (ขวา)

ภาพที่ 11 : “พระอชฺฐารส” เบื้องตะวันตก กลางอรัญญิก ที่วัดสะพานหิน (ซ้ายล่าง)

(ที่มา : ธิดา สารยา, ประวัติศาสตร์สุโขทัย พลังคน อำนาจดี บารมีพระ, 2544.)

โดยการศึกษาที่ผ่านมาได้ระบุถึงปฏิมากรรมที่ปรากฏในจารึกว่าหมายถึงปฏิมากรรมขนาดใหญ่ราว 18 ศอก ที่วัดมหาธาตุ และวัดสะพานหิน เมืองเก่าสุโขทัย ทั้งนี้จากเก็บข้อมูลภาคสนามได้ยืนยันเป็นที่แน่ชัดว่าปฏิมากรรม “พระอชฺฐารส” ที่วัดมหาธาตุ และที่วัดสะพานหินได้สร้างตามความสูง 18 ศอกจริง โดยปฏิมากรรมที่วัดมหาธาตุนั้นมีจำนวน 2 องค์ องค์หนึ่งแสดงปางประทานอภัยหรือปางห้ามญาติ อยู่ทางด้านทิศใต้ วัดขนาดความสูงจากฝ่าพระบาทถึงเนินพระเศียรได้ 9.60 ม. คิดเป็น 1 ศอก มีค่าประมาณ 53 ซม. ส่วนอีกองค์หนึ่งแสดงปางประทับยืน อยู่ทางด้านทิศเหนือ วัดขนาดความสูงจากฝ่าพระบาทถึงเนินพระเศียรได้ 10.20 ม. คิดเป็น 1 ศอก มีค่าประมาณ 57 ซม.²⁰ ทั้งนี้ความเป็นไปได้ของปฏิมากรรม “พระอชฺฐารส” ว่าองค์ใดที่สร้างตามที่ระบุไว้ในศิลาจารึก ซึ่งจากการศึกษาสามารถสันนิษฐานได้ 2 แนวทาง คือ

1. ปฏิมากรรมทั้งสององค์ คือปฏิมากรรม “พระอชฺฐารส” ตามที่กล่าวไว้ในจารึก จากการจารึกนั้นอาจเป็นการบรรยายในภาพรวม ดังเช่นที่กล่าวไว้ตอนหนึ่งในจารึกว่า “พระพุทธรูปอันใหญ่ พระพุทธรูปอันราม” ซึ่งหมายถึงมีพระพุทธรูปขนาดใหญ่ และพระพุทธรูปขนาดกลาง ไม่ได้ระบุจำนวนที่แน่ชัด รวมถึงอาคารที่ประดิษฐานพระอชฺฐารส ดังที่ปรากฏในแผนผังของวัด ก็กล่าวได้ว่าอยู่ในตำแหน่งเดียวกันเสมือนกับถูกกำหนดให้สร้างในช่วงเวลาเดียวกัน

2. จากการศึกษาลักษณะทางจารึก พบว่ายังมีจารึกที่กล่าวถึงปฏิมากรรม “พระอชฺฐารส” อีกจารึกหนึ่ง คือ “จารึกลานทองสมเด็จพระมหาเถรจุฬามณี”²¹ หลักที่ 29 ปรากฏเนื้อความว่า “...จึงกระทำพระอชฺฐารส เหนืออัน...” อีกทั้งในจารึกเองได้ระบุปีศักราช 738 ซึ่งตรงกับปี พ.ศ. 1919 จึงสันนิษฐานปีที่สร้างจารึก รวมถึง “พระอชฺฐารส” โดยสร้างหลังศิลา

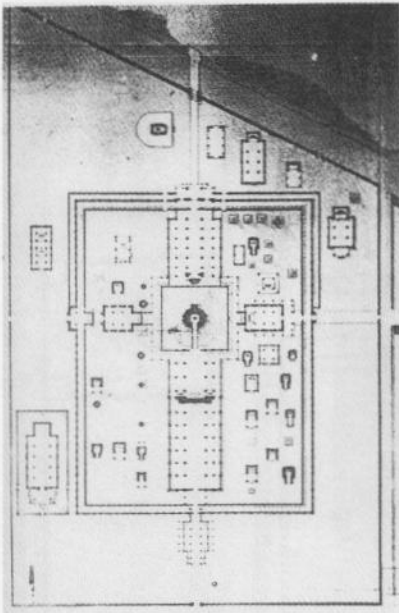
จารึกหลักที่ 1 (พ.ศ. 1835) เป็นเวลา 84 ปี ซึ่งตามประวัติการค้นพบแผ่นจารึกนี้ ได้พบที่วัดมหาธาตุ เมืองเก่าสุโขทัย แต่ตำแหน่งที่พบกลับมีการระบุที่มาที่ต่างกันอยู่ 2 ตำแหน่ง 1. พบที่ฐานโบสถ์²² 2. พบที่กรุเจดีย์ใหญ่²³ ซึ่งจารึกในการบรรจุแผ่นจารึกควรจะมีความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับวัตถุ หรือสิ่งที่ผู้ให้จารึกได้เป็นผู้ศรัทธาสร้างไว้ แต่อาจจะเป็นไปได้ที่ผู้ให้จารึกอาจมีความเกี่ยวข้องกับการสร้างโบสถ์ หรือกลุ่มอาคารประธานที่ประกอบด้วยกลุ่มเจดีย์ประธานและวิหารก็เป็นได้ แต่จากเนื้อความในจารึกเอง ทำให้สามารถสันนิษฐานได้ว่า ปฏิมากรรม “พระอัฐารส” องค์ใดองค์หนึ่งในจำนวนสององค์อาจเป็นองค์ที่ถูกระบุไว้ในจารึกลานทอง โดยองค์ที่แสดงปางประทานอภัย หรือปางท้าวญาติ ที่ประดิษฐานอยู่ทางทิศใต้ มีความเป็นไปได้ว่าจะเป็้องค์ที่ระบุไว้ในศิลาจารึกหลักที่ 1 เนื่องจากแสดงปางเดียวกันกับปฏิมากรรม “พระอัฐารส” ที่วัดสะพานหิน ซึ่งเป็นปฏิมากรรมที่ถูกระบุไว้ในศิลาจารึกหลักเดียวกัน²⁴

สำหรับความสูงที่ได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามของปฏิมากรรม “พระอัฐารส” ที่วัดสะพานหินนั้น ไม่สามารถวัดบริเวณเนินพระเศียรได้ จึงคำนวณหาช่วงขนาดความยาว 1 ศอก จากระยะความสูงที่วัดจากฝ่าพระบาทถึงกึ่งกลางพระนลาฏ และขนาดความสูงโดยวัดจากฝ่าพระบาทถึงบริเวณหลังพระเมาลี ได้ขนาดความสูงเท่ากับ 9.16 ม. และ 10.2 ม. ตามลำดับ ได้ขนาดความยาวของ 1 ศอก มีค่าประมาณประมาณ 51-57 ซม.

ปฏิมากรรม “พระอัฐารส” วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ และ วัดวิหารทอง เมืองพิษณุโลก

“เมืองพิษณุโลก” หรือ “เมืองสองแคว” ในอดีต ปรากฏความสัมพันธ์ทางการเมืองการปกครองกับเมืองสุโขทัย มาตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหง ว่าเป็นเมืองที่ขึ้นกับสุโขทัยตามศิลาจารึกหลักที่ 1²⁵ และทวีความสำคัญมากขึ้นในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 ลีไทย โดยเสด็จมาประทับอยู่ที่ “เมืองสองแควเป็นเวลา 7 ปี”²⁶ อาจเนื่องด้วยเหตุผลทางการเมืองที่ต้องลงมาป้องกันทัพจากกรุงศรีอยุธยา ในช่วงปี พ.ศ. 1905-1911²⁷ ในจารึกได้กล่าวอีกว่าพระองค์ทรงทำการ “บุพระธาตุ และปลูกพระศรีมหาโพธิ์”²⁸ จึงเป็นเหตุให้การศึกษาที่ผ่านมามีการอ้างถึงเกี่ยวกับ “พระธาตุ” ในศิลาจารึก โดยมุ่งประเด็นไปที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏหลักฐานที่ระบุว่าพระปรารักษ์ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุนั้นเป็น “พระธาตุ” ตามที่ระบุไว้ในศิลาจารึกหรือไม่²⁹ แต่จากการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมก็ได้แสดงให้เห็นว่ามีความเป็นไปได้ในการสร้างพระปรารักษ์ครอบทับเจดีย์ดอกบัวตูม ซึ่งเป็นเจดีย์รูปแบบเฉพาะของสุโขทัย³⁰ การศึกษาในครั้งนี้จึงมีแนวคิดที่ว่าปฏิมากรรม “พระอัฐารส” ที่มีปรากฏอยู่ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุถูกสร้างขึ้นในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 ลีไทย หรือก่อนหน้านั้น

โดยวิเคราะห์ได้จากวิธีการก่อสร้างงานประติมากรรมที่มีลักษณะเช่นเดียวกันกับแบบการสร้างปฏิมากรรม “พระอัฐารส” ที่สุโขทัย กล่าวคือจะมีการก่อผนังด้วยอิฐหรือศิลาแลง และทำเป็นโกลนของปฏิมากรรมด้วยวัสดุเดียวกัน ก่อนที่จะปั้นพอกด้วยปูน ซึ่งผนังนั้นทำหน้าที่เพิ่มความแข็งแรงให้กับปฏิมากรรม เนื่องด้วยตำแหน่งที่เป็นจุดรับน้ำหนัก คือบริเวณข้อพระบาทไม่มีความแข็งแรงพอ จึงมีลักษณะเป็นปฏิมากรรมนูนสูง ซึ่งวิธีการก่อสร้างเช่นนี้ไม่พบในอยุธยาที่มักจะทำเป็นพระหล่อ และแม้ว่าแผนผังการใช้งานในปัจจุบันจะให้ความสำคัญกับวิหารพระพุทธชินราช แต่ไม่สามารถปฏิเสธได้ว่าตามคติการสร้างวัดในสุโขทัย ล้วนหันวัดหน้าออกทางทิศตะวันออกซึ่งเป็นตำแหน่งที่ตั้งของวิหารพระอัฐารส ซึ่งพ้องกับข้อมูลที่ปรากฏในตำนานเมืองพิษณุโลกตอนหนึ่งที่ได้กล่าวถึงการหล่อพระพุทธชินราช ก็เป็นการหล่อพระพุทธรูปเพียง 3 องค์ คือพระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ และพระศรีศาสดา แต่เมื่อก้าวถึงวิหารกลับอธิบายว่ามีการสร้าง “วิหารสี่ทิศ” จึงเป็นหลักฐานในทางตำนานที่มาช่วยสนับสนุนแนวคิดที่ว่าปฏิมากรรม “พระอัฐารส” นั้นมีอยู่ก่อนหน้าแล้ว

ภาพที่ 12 : ผังวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ มีวิหารพระอัฐารสอยู่ทางทิศตะวันออก ผังดังกล่าวปรากฏใน Lucien Fournereau, Le Siam Ancien, 1985. (ซ้าย)

ภาพที่ 13 : “พระอัฐารส” วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ (ขวา)

ในส่วนของปฏิมากรรม “พระอัฐารส” ที่วัดวิหารทองนั้น ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่วัดสระเกศ กรุงเทพฯ โดยถูกเชิญมาเมื่อครั้งรัชกาลที่ 3 ในปี พ.ศ. 2372³² และถวายพระนามว่า “พระอัฐารสศรีสุคตทศญาณบพิตร”³³ โดยปฏิมากรรมองค์ดังกล่าวเป็นปฏิมากรรมหล่อด้วยโลหะลอยตัว ซึ่งปัจจุบันยังไม่พบว่ามีปฏิมากรรม “พระอัฐารส” ที่เป็น “พระยืนลอยตัว” ในสมัยสุโขทัยองค์ใดหล่อด้วยโลหะ³⁴ ต่างจากสมัยอยุธยาที่พบมีการหล่อพระพุทธรูปขนาดใหญ่ซึ่งมีขนาดใกล้เคียงกับคติความเชื่อ “พระอัฐารส” เช่น พระโลกนาถศากศาจารย์ หรือการหล่อ “พระศรีสรรเพชญ์” ซึ่งมีขนาดใหญ่เกือบ 2 เท่าของความสูง 18 ศอก (8 วา = 32 ศอก) จึงมีความเป็นไปได้ว่าปฏิมากรรม “พระอัฐารส” องค์นี้จะหล่อขึ้นในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาในช่วงที่พระองค์เสด็จมาประทับอยู่ที่เมืองพิษณุโลก (พ.ศ. 2006-2031) เนื่องด้วยมีเชื้อสายในราชวงศ์สุโขทัยทางฝ่ายพระมารดาจึงมีความคุ้นเคยกับปฏิมากรรม “พระอัฐารส” ตามแบบอย่างสุโขทัยก็เป็นได้

ทั้งนี้จากเก็บข้อมูลภาคสนามได้ยืนยันเป็นที่แน่ชัดว่าปฏิมากรรม “พระอัฐารส” ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ และปฏิมากรรมที่วัดวิหารทอง ได้สร้างตามความสูง 18 ศอกจริง โดยอยู่ในปางประทานอภัย หรือปางห้ามญาติ สำหรับขนาดความสูงของปฏิมากรรมที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุนั้น วัดขนาดความสูงจากฝ่าพระบาทถึงบริเวณเนินพระเศียรได้ขนาดความสูงเท่ากับ 9.75 ม. คิดเป็น 1 ศอก มีค่าประมาณ 54 ซม. ส่วนปฏิมากรรมที่วัดวิหารทองนั้น (ปัจจุบันอยู่ที่วัดสระเกศ) ไม่สามารถวัดบริเวณเนินพระเศียรได้เช่นเดียวกับที่วัดสะพานหิน จึงคำนวณหาช่วงขนาดความยาว 1 ศอก จากระยะความสูงที่วัดจากฝ่าพระบาทถึงกึ่งกลางพระนลาฏ และขนาดความสูงโดยวัดจากฝ่าพระบาทถึงบริเวณหลังพระเมาลี ได้ขนาดความสูงเท่ากับ 8.9 ม. และ 9.85 ม. ตามลำดับ เมื่อเทียบเป็นศอกโดยหารด้วย 18 จะได้ขนาดความยาวของ 1 ศอก ที่ใช้กำหนดความสูงของปฏิมากรรมองค์นี้ อยู่ในช่วงประมาณ 50-55 ซม.

ภาพที่ 14 : พระอัฐารสศรีสุคตพศุณามบพิตร ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่วัดสระเกศ กรุงเทพฯ (ซ้าย)

ภาพที่ 15 : พระโลกนาถศาสดาจารย์ วิหารทางทิศตะวันออก (ขวา)

ปฏิมากรรม “พระอัฐารส” วัดเจติยหลวง เมืองเชียงใหม่

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่าปฏิมากรรม “พระอัฐารส” ที่วัดเจติยหลวงองค์นี้ มีความสำคัญตรงที่แสดงให้เห็นถึงการถ่ายทอดความรู้จาก “คติความเชื่อ” สู่อุบัติกรรม “ที่” มีมาแต่อดีต ถึงการสร้างปฏิมากรรมในความหมายที่ว่าด้วยความสูง 18 ศอกของพระโคตมพุทธเจ้า โดยวิเคราะห์จากการเรียกพระนาม “พระอัฐารส” ตั้งแต่แรกสร้าง กับความสูงที่ได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามก็สอดคล้องกับความสูง 18 ศอก โดยปฏิมากรรมดังกล่าวอยู่ในปางประทานอภัย หรือ ปางห้ามญาติ และจากการเก็บข้อมูลภาคสนามในปัจจุบันนั้น วัดจากฝ่าพระบาทถึงบริเวณเนินพระเศียรได้ขนาดความสูงเท่ากับ 7.75 เมตร คิดเป็น 1 ศอก มีค่าประมาณ 43 ซม. แต่อย่างไรก็ตาม ระยะ 1 ศอกที่ได้จากการเก็บข้อมูลนั้นหากถือเอาตามกรอบความสูงที่ได้จากการเก็บข้อมูลปฏิมากรรมในกลุ่มเมืองสุโขทัย และเมืองพิษณุโลก กล่าวคือวัดจากฝ่าพระบาทถึงบริเวณเนินพระเศียร จะได้ขนาดความยาว 1 ศอกที่แตกต่างกัน ทั้งนี้จะเป็นการกำหนดตำแหน่งระยะความสูงที่แตกต่างกันของคนละสายช่างก็เป็นได้

ผลสรุปการศึกษาขนาดความสูงของปฏิมากรรม “พระอัฐารส”

จากกรณีศึกษาปฏิมากรรม “พระอัฐารส” จำนวน 6 องค์ ที่ปรากฏการเรียกชื่อในอดีตจนถึงปัจจุบัน พบว่าสามารถแยกได้ออกเป็นสองกลุ่มดังนี้ 1. ปฏิมากรรม “พระอัฐารส” ที่สร้างตามแบบอย่างของเมืองสุโขทัยและเมืองพิษณุโลก มีการกำหนดขนาดความสูงของปฏิมากรรมที่ใกล้เคียงกัน โดยมีค่าเฉลี่ยอยู่ที่ 1 ศอก เท่ากับ 54 เซนติเมตร 2. ในส่วนปฏิมากรรม “พระอัฐารส” ทางล้านนา ที่เมืองเชียงใหม่ มีขนาดอยู่ที่ 1 ศอก เท่ากับ 43 เซนติเมตร

ส่วนคตินิยมในการกำหนด “ปาง” ของปฏิมากรรม “พระอัฐารส” นั้น ทั้ง 6 องค์อยู่ในอิริยาบถ “ยืน” โดยจำนวนปฏิมากรรม 5 ใน 6 องค์นั้นแสดงปางประทานอภัย หรือ ปางห้ามญาติ ยกพระหัตถ์ขวาเสมอพระอุระ หันฝ่าพระหัตถ์ออกมาทางด้านหน้า พระกรและพระหัตถ์ซ้ายวางแนบไปตามลำพระองค์ มีเพียงที่วัดมหาธาตุ สุโขทัย ด้านทิศใต้ แสดง

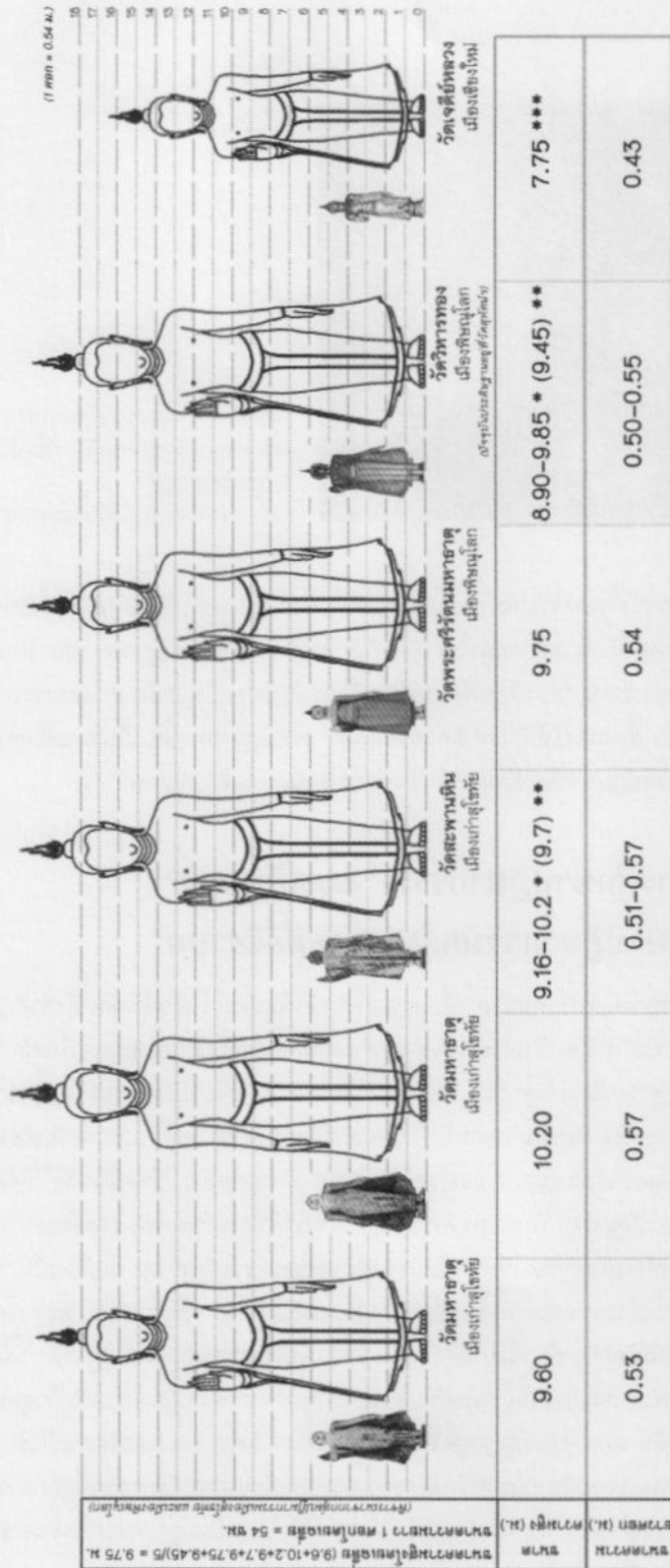
ภาพที่ 16 : “พระสัมฤทธิ์หล่อเทวองค์พระพุทธรูป”
สมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 ปัจจุบันคือ
“พระศรีศากยมุนี”
(ที่มา : สถาปัตยกรรมวัดสุทัศนเทพวราราม, 2551)

ปางประทับยืน วางพระกรและพระหัตถ์ทั้งสองข้างแนบไปตามลำพระองค์ ทั้งนี้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามยังพบปฏิมากรรมที่อยู่ในอิริยาบถ “ยืน” อีกหลายองค์ที่มีขนาดความสูงใกล้เคียงกับปฏิมากรรม “พระอัฐารส” เช่น วัดพระพายหลวง วัดเชตุพน เมืองเก่าสุโขทัย วัดหัวโชน วัดพญาดำ เมืองศรีสัชนาลัย วัดพระสี่อิริยาบถ นอกเมืองกำแพงเพชร วัดอักษชัยคีรี จ.ลำปาง วัดศรีชุม จ.แพร่ เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าคติความเชื่อเรื่อง “พระอัฐารส” นั้น เป็นความเชื่อหนึ่งในช่วงสมัยสุโขทัย-ล้านนาที่มีอิทธิพลต่อการสร้างปฏิมากรรมที่ต้องการอ้างถึง “พระโคตมพุทธเจ้า” (ดูภาพที่ 17)

พาดานความคิดของการศึกษาปฏิมากรรม “พระอัฐารส” : มุมมองใหม่ในการศึกษาปฏิมากรรมกลุ่ม “พระสี่อิริยาบถ”

จากข้อมูลเกี่ยวกับปฏิมากรรม “พระอัฐารส” ทั้ง 6 องค์ ดังที่ได้แสดงไว้แล้วข้างต้น สิ่งสำคัญจะเห็นได้ว่าปฏิมากรรมเหล่านี้อยู่ในอิริยาบถ “ยืน” ทั้งสิ้น ซึ่งลักษณะดังกล่าวก็สอดคล้องกับที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 32-33 ว่า “...มีพระอัฐารศอันหนึ่ง ลูกยืน...” ประกอบกับหนังสือ “เที่ยวเมืองพระร่วง” พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ผู้เริ่มศึกษาหรือผู้ศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีสมัยสุโขทัยใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการศึกษา โดยข้อมูลเกี่ยวกับปฏิมากรรม “พระอัฐารส” ที่พระองค์ทรงให้ข้อวินิจฉัยไว้ได้เข้าถึงข้อความดังกล่าวโดยมีเนื้อความว่า “...“พระอัฐารศ” นั้นแปลว่าพระยืน...”³⁵ จึงทำให้ฐานข้อมูลของการศึกษา “พระอัฐารส” กลายมาเป็นพาดานทางความคิดให้กับการศึกษาในปัจจุบัน ว่าปฏิมากรรม “พระอัฐารส” จะต้องเป็น “พระยืน” แต่อย่างไรก็ตามจากการศึกษาถึงความเป็นมา และความหมายของคำว่า “พระอัฐารส” ซึ่งหมายถึง “พระ (โคตมพุทธเจ้า) สูง 18 ศอก” ตามข้อมูลในคัมภีร์มฤตติกาวิลาสินี จึงทำให้ความหมายที่แท้จริงของคำว่า “พระอัฐารส” นั้นมิได้จำกัดถึง “อิริยาบถ” และ “ปาง” ของปฏิมากรรมว่าจะต้องเป็น “พระยืน” ทั้งนี้ จะเห็นได้จากกลุ่มปฏิมากรรมอยู่อกชุดหนึ่งที่ถูกสร้างในอิริยาบถต่างๆ ได้แก่ ยืน นั่ง เดิน นอน ซึ่งปรากฏอยู่ที่วัดพระพายหลวง³⁶ วัดเชตุพน และวัดพระสี่อิริยาบถ โดยจากการเก็บข้อมูลภาคสนามเกี่ยวกับขนาดของปฏิมากรรมที่วัดดังกล่าว ประกอบกับขนาดปฏิมากรรมที่ถูกกล่าวหาว่า “สร้างเทวองค์พระพุทธรเจ้า” ในสมัยสุโขทัย ปัจจุบันคือ “พระศรีศากยมุนี” ได้แสดงให้เห็นว่าเป็นปฏิมากรรมที่สร้างตามคติความเชื่อ “พระอัฐารส” โดยมีรายละเอียดการศึกษาดังนี้

ภาพที่ 17 : แสดงผลการเก็บข้อมูลทางความสูงของปฏิมากรรม “พระอัญญาสรส” จำนวน 6 องค์

ความสูงของปฏิมากรรม ได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม โดยวัดระยะความสูงจากฝ่าพระบาท-เนินพระเตี้ย

* ช่วงระยะความสูงจากฝ่าพระบาท-กึ่งกลางพระนลาฏ กับ ระยะความสูงจากฝ่าพระบาท-หลังพระนลาฏ

** ตัวเลขในวงเล็บคำนวณจาก ค่ากลางขนาดความยาวศอกของปฏิมากรรม x 18 = ความสูงของปฏิมากรรม

*** ความสูงของพระอัญญาสรสวัดเจติยหลวง วัดระยะจากฝ่าพระบาท-ปลายแปลขรค์ มีค่า = 8.4 ม. คิดเป็น 1 ศอก มีค่า = 0.47 ม.

ซึ่งมีค่าใกล้เคียงกับความสูง 18 ศอก ตามคติความเชื่อเรื่องพระอัญญาสรส

การศึกษากลุ่มปฏิมากรรม “พระสี่อริยาบถ” ที่ผ่านมามีการอธิบายถึงที่มาในการแปลความหมายของคำว่า “พระสี่อริยาบถ” ซึ่งมีความเป็นไปได้ว่ามาจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา โดยแยกเป็น 2 กรณี ได้แก่

1. มหาสติปัฏฐานสูตร ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค ที่มีใจความกล่าวถึงหลักปฏิบัติในการเจริญสติ เพื่อให้เกิดปัญญาในการเข้าถึงสภาวะธรรม โดยหลักหนึ่งในกายนุสสนาสติปัฏฐาน กล่าวถึงการพิจารณากายโดยรู้กาย ในอริยาบถ 4 อย่าง ในพระบาลีกล่าวไว้ว่า “ภิกษุเมื่อเดินอยู่ ย่อมรู้ชัดว่า “เราเดินอยู่” เมื่อยืนอยู่ ย่อมรู้ชัดว่า “เรายืนอยู่” เมื่อนั่งอยู่ ย่อมรู้ชัดว่า “เรานั่งอยู่” เมื่อนอนอยู่ ย่อมรู้ชัดว่า “เรานอนอยู่” เธอตั้งกายไว้ด้วยอาการอย่างใดๆ ย่อมรู้ทั่วถึง กายนั้นด้วยอาการอย่างนั้น”³⁷

2. พระอรรถกถา กลีสสูตร ได้กล่าวถึงกิจวัตรและการพักผ่อนของพระพุทธเจ้าในรอบ 1 วัน โดยแบ่งออกเป็น 5 ช่วง³⁸ โดยการพักผ่อนในอริยาบถต่างๆ ของพระพุทธองค์ ทั้งยืน นั่ง เดิน นอน ได้ถูกอธิบายแทรกสลับอยู่ด้วย เช่น ภายหลังจากการออกบิณฑบาต กลับเข้าพระอารามพระพุทธองค์ทรง “...ประทับนั่งในที่บำรุงที่พระคันธกุฎี...”, ก่อนทรงปฏิบัติกิจในปัจฉิมภัต “...พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จเข้าพระคันธกุฎี ถ้าพระองค์มีพุทธประสงค์ ทรงมีพระสติสัมปชัญญะ สำเร็จ สัทธาสาครุห์หนึ่งโดยพระปริศนารัตนังคณา ลำดับนั้นพระองค์ทรงมีพระวรกายกระปรี้กระเปร่า ทรงลุกขึ้น...”, ช่วงเวลาที่เหลือก่อนรุ่งเช้า “...พระผู้มีพระภาคเจ้าได้แบ่งปัจฉิมยามออกเป็น 3 ส่วน แล้วทรงให้ส่วนหนึ่งล่วงไปด้วยการจงกรม เพื่อจะทรงปลดเปลื้องความบอบช้าแห่งพระวรกาย ซึ่งถูกการนั่งจำเดิมแต่ปุรณัตถิวัน...” เป็นต้น

ทั้งนี้ผู้ศึกษามีความเห็นว่าการสอดแทรกความหมายเกี่ยวกับ “คติความเชื่อ” สู่การสร้าง “ปฏิมากรรม” ไม่ว่าจะเป็น “พระ (โคตมพุทธเจ้า) ผู้เบียดด้วยพุทธคุณ 18” หรือ “พระ (โคตมพุทธเจ้า) ผู้มีความสูง 18 คอก” จะถูกผนวกความหมายเกี่ยวกับ “หลักปฏิบัติ” หรือ “กิจวัตร” ของพระพุทธเจ้าในทางพระพุทธศาสนาเพิ่มเติมเข้าไปอีกนั้นไม่ใช่เรื่องที่ผิดหรือทำไม่ได้ อีกทั้งสิ่งนี้อย่างยิ่งกลายเป็นการเพิ่มคุณค่าความสำคัญและความหมายเฉพาะให้กับปฏิมากรรม หรืออาคารประดิษฐานปฏิมากรรมนั้นๆ ในแผนผังวัดด้วยซ้ำ ซึ่งจะเห็นได้จากการสร้างวัดเชตุพนและวัดพระสี่อริยาบถ ที่ได้กำหนดตำแหน่งมณฑปพระสี่อริยาบถ ไว้ในตำแหน่งแกนประธานด้านหลังวิหาร แทนจาริตเดิมในสมัยสุโขทัยที่ตำแหน่งนั้นจะสร้างพระเจดีย์ แต่อย่างไรก็ตามการศึกษาในปัจจุบันยังไม่สามารถอธิบายได้ถึงจุดมุ่งหมายในการสร้าง และการใช้งานในอาคารประเภทนี้

ประเด็นสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงประจักษ์หลักฐานผ่านการเก็บข้อมูลภาคสนาม คือการศึกษาภาคสนามงานปฏิมากรรมหล่อสำริด ที่ปรากฏอยู่ในจารึกวัดป่ามะม่วง ทั้งภาษาเขมร และภาษาไทย โดยมีกรกล่าวถึง “...ฉลองพระพุทธรูปสำริดที่ทรงหล่อเทวองค์พระพุทธพระผู้เป็นเจ้า...”⁴⁰ หรือ “ฉลองพระสัมฤทธิ์อันหล..ตนพระพุทธเจ้า”⁴¹ ซึ่งประดิษฐานอยู่กลางเมืองสุโขทัย โดยการศึกษาในปัจจุบันเชื่อกันว่าพระสัมฤทธิ์องค์ดังกล่าวหมายถึงพระศรีศากยมุนีที่ได้เชิญมาจากวัดมหาธาตุ เมืองเก่าสุโขทัย ในสมัยรัชกาลที่ 1 โดยประดิษฐานอยู่ภายในพระวิหารหลวงหน้ากลุ่มเจดีย์ประธาน⁴² ทั้งนี้หากพิจารณาถึงความหมายที่ถูกอธิบายไว้ใน “พระสัมฤทธิ์ที่หล่อเทวองค์พระพุทธเจ้า” ย่อมหมายถึงการสร้างปฏิมากรรมให้มีขนาดเท่าพระพุทธเจ้า ซึ่งจากการเก็บข้อมูลภาคสนามนั้นแสดงให้เห็นว่าส่วนพระพักตร์⁴³ (วัดจากกึ่งกลางพระนลาฏ-กึ่งกลางพระหนุ) ของพระศรีศากยมุนีมีขนาดอยู่ที่ 1.15 ม. ซึ่งมีค่าใกล้เคียงกับค่าเฉลี่ยของกลุ่มปฏิมากรรม “พระอัฐารส”⁴⁴ ที่มีขนาดอยู่ที่ 1.05 ม. ทำให้สันนิษฐานได้ว่าพระศรีศากยมุนี หรือ พระหล่อเทวองค์พระพุทธเจ้าในสมัยสุโขทัยนั้น ถูกสร้างภายใต้คติความเชื่อ “พระอัฐารส” ในความหมาย “พระ (โคตมพุทธเจ้า) สูง 18 คอก” เช่นเดียวกันด้วยเหตุนี้ “พระศรีศากยมุนี” จึงถือได้ว่าเป็นปฏิมากรรม “พระอัฐารส” ในอริยาบถ “นั่ง” ซึ่งถือได้ว่าหลักฐานสำคัญทางปฏิมากรรมในการเปิดพาดานทางความคิดว่า “พระอัฐารส” มิได้ถูกจำกัดเพียงอริยาบถ “ยืน”

ในชั้นต้นผู้ศึกษาได้เก็บข้อมูลภาคสนามในส่วนงานปฏิมากรรมในอิริยาบถ "ยืน" ที่วัดพระเชตุพน และวัดพระสี่อิริยาบถ⁴⁵ โดยพบว่าถูกสร้างตามคติความเชื่อเรื่อง "พระอัฐารส" กล่าวคือ มีความสูงอยู่ที่ 18 ศอก โดย 1 ศอก มีค่าประมาณ 54 หรือ 57 ซม. ซึ่งใกล้เคียงกับค่าเฉลี่ยของปฏิมากรรม "พระอัฐารส" ซึ่งอยู่ที่ 54 ซม. ทั้งนี้เมื่อเทียบกับความสูงของปฏิมากรรมในอิริยาบถ "เดิน" (ปางลีลา) รวมถึงที่วัดพระพายหลวงด้วย ก็จะพบว่าถูกกำหนดให้อยู่ในขนาดเดียวกัน กล่าวคือขนาดความยาว 1 ศอก มีค่าประมาณ 55 58 และ 56 ซม. (ดูภาพที่ 18-20) ทั้งนี้ผู้ศึกษาเชื่อว่าในอดีตมีความตั้งใจที่จะสร้างกลุ่มปฏิมากรรม "พระสี่อิริยาบถ" ที่วัดพระพายหลวงด้วย เนื่องจากวิหารพระนั่งที่สร้างอยู่ทางทิศเหนือด้านหน้าติดกับแนวกำแพง เป็นวิหารที่ปฏิมากรรมมีขนาดใกล้เคียงกับกลุ่มปฏิมากรรม "พระสี่อิริยาบถ" กล่าวคือมีขนาดหน้าตักกว้าง 6.05 ม. ซึ่งใกล้เคียงกับพระศรีศากยมุนี ที่มีขนาดหน้าตัก 6.25 ม. และปฏิมากรรมในอิริยาบถนั่งที่วัดเชตุพนที่มีขนาดหน้าตัก 5.9 ม. เมื่อถูกพิจารณาารวมกันกับปฏิมากรรม "ยืน" "เดิน" และ "นอน" ที่ประดิษฐานอยู่บริเวณมณฑปทางทิศใต้ ด้านหน้าติดกับแนวกำแพงจึงสามารถกล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มปฏิมากรรม "พระสี่อิริยาบถ" แต่อย่างไรก็ตามตำแหน่งปฏิมากรรมในอิริยาบถ "ยืน" ด้านทิศตะวันตกที่ปัจจุบันไม่เหลือสภาพปฏิมากรรมให้ศึกษานั้น เมื่อพิจารณาจากฐานรองพระบาทเป็นฐานของพระยืนแน่นอนโดยตั้งอยู่บนฐานอาคารอีกชั้นหนึ่งซึ่งต่างจากปฏิมากรรมในอิริยาบถ "เดิน" ที่ฐานรองพระบาทวางอยู่บนฐานเชิงซึ่งติดกับพื้นอาคาร จึงทำให้ตำแหน่งของปฏิมากรรมในอิริยาบถ "ยืน" นั้นอยู่สูงกว่า ซึ่งอาจจะส่งผลต่อความสูงเมื่อเทียบกับปฏิมากรรมในอิริยาบถ "เดิน" ทั้งนี้จากตำแหน่งที่ประดิษฐานนั้นแสดงให้เห็นถึงความสำคัญตามแนวแกนและพื้นที่ว่าง ทำให้สันนิษฐานได้ว่าปฏิมากรรมองค์ดังกล่าวย่อมมีขนาดใหญ่กว่าปฏิมากรรมที่คาดว่าจะเป็นพระสาวกซึ่งอยู่ทางทิศเหนือ-ใต้ของมณฑปจำนวน ทิศละ 2 องค์ รวมเป็น 4 องค์ ทั้งนี้ผู้ศึกษาได้ตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า กลุ่มปฏิมากรรม "พระสี่อิริยาบถ" ที่วัดพระพายหลวง อาจจะเป็นต้นแบบทางความคิดให้กับปฏิมากรรม

“พระสี่อิริยาบถ” เนื่องจากเมื่อพิจารณาในส่วนแผนผังอาคารจะเห็นได้ว่า ในส่วนด้านหน้าทางทิศตะวันออกที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางลีลา ยังมีเค้าเดิมของการกำหนดพื้นที่ภายในที่มีลักษณะของ “มูลคันธกุฎี” หรือเป็น “กุฎีของพระพุทธเจ้า” ดังเช่นที่วัดมหาธาตุ เมืองเก่าสุโขทัย ก่อนที่จะคลี่คลายเป็นเพียงแกนผนังรับน้ำหนักให้กับปฏิมากรรมทั้ง 4 ที่หันพระพุทธรูปต่างหันกัน อย่างเช่นที่วัดเชตุพน เมืองเก่าสุโขทัย และวัดพระสี่อิริยาบถ จ.กำแพงเพชร รวมถึงการใช้งานอาคารที่ต้องการจะสร้างให้เห็นถึงอิริยาบถทั้ง 4 ของพระพุทธเจ้าตามคัมภีร์นั้น ย่อมถ่ายถอดออกมาผ่านอาคารเดี่ยวได้ดีกว่าการแยกเป็นอาคารหลายหลัง ดังนั้นการตกผลึกทางความคิดที่ผสมผสานระหว่างคติความเชื่อเรื่อง “พระอัฐารส” “อิริยาบถทั้ง 4 ของพระพุทธเจ้า” และรูปแบบการก่อสร้างทาง “สถาปัตยกรรม” จึงปรากฏให้เห็นในวัดเชตุพน และวัดพระสี่อิริยาบถในชั้นหลัง

ทั้งนี้ในสภาพปัจจุบันของปฏิมากรรมในอิริยาบถ “นั่ง” และ “นอน” ส่วนใหญ่อยู่ในสภาพชำรุด แต่ก็พอที่จะกำหนดเค้าโครงเกี่ยวกับขนาดของปฏิมากรรมจากขนาดหน้าตักและความยาวของกองอิฐ กล่าวคือ ที่วัดพระพายหลวง ปฏิมากรรมในอิริยาบถ “นั่ง” มีขนาดหน้าตักกว้าง 6.05 ม. ฐานของปฏิมากรรมในอิริยาบถ “นอน” มีขนาดความยาวประมาณ 14.60 ม. ที่วัดเชตุพน ปฏิมากรรมในอิริยาบถ “นั่ง” มีขนาดหน้าตักกว้าง 5.90 ม. มีขนาดความยาวของกองอิฐที่เป็นโกลนของปฏิมากรรมในอิริยาบถ “นอน” ยาวประมาณ 9.50-9.90 ม. วัดพระสี่อิริยาบถ ปฏิมากรรมในอิริยาบถ “นั่ง” มีขนาดหน้าตักกว้าง 5.00 ม. มีขนาดความยาวของกองอิฐที่เป็นโกลนของปฏิมากรรมในอิริยาบถ “นอน” ยาวประมาณ 7.80 ม. อย่างไรก็ตาม การศึกษาที่ผ่านมาได้มีการแปลความหมายชื่อเรียกที่ปรากฏในศิลาจารึกวัดสุทัศน์ฯ ถึง “พระเจ้าหย่อนดิน” และ “พระเจ้าจรงกรม” ว่าหมายถึง พระพุทธเจ้าในอิริยาบถ “ยืน” และ พระพุทธเจ้าในอิริยาบถ “เดิน” ซึ่งก็มีความเป็นไปได้ที่จะเรียกตามอาการ หรืออิริยาบถ ทั้งนี้ผู้ศึกษามีความเห็นเพิ่มเติมว่าการเรียกชื่อพุทธปฏิมาะนั้นมิได้จำกัดอยู่ที่ชื่อเรียกเพียง 1 ชื่อ เนื่องจากที่ผ่านมา พุทธปฏิมาองค์ใดที่มีได้มีการถูกกำหนดเป็นชื่อเฉพาะ หรือภาษาเฉพาะ และเป็นที่ยอมรับโดยทั่วกัน หรือสืบต่อมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ก็สามารถเรียกตามความหมาย ตามลักษณะ หรือตามบริบทแวดล้อมอื่นๆ จึงไม่แปลกที่ในจารึกวัดป่ามะม่วงภาษาเขมรที่มีการกล่าวถึง “พระสุพรรณปติมา” เมื่อเทียบเนื้อความตอนเดียวกันกับจารึกวัดป่ามะม่วงภาษาไทย ก็มีการจารึกว่า “พระพุทธรูปทอง” หรือ การเรียกพระนาม “พระศรีศากยมุนี” ก็เป็นการเฉลิมพระนามในสมัยรัชกาลที่ 4 ก่อนหน้านั้นมีปรากฏชื่อเรียกว่า “พระโต” หรือ “พระใหญ่” ซึ่งแต่เดิมในจารึกวัดป่ามะม่วงก็ระบุเพียง “พระสัมฤทธิ์หล่อเทวองค์พระพุทธเจ้า”

ผลสรุปจากการศึกษา

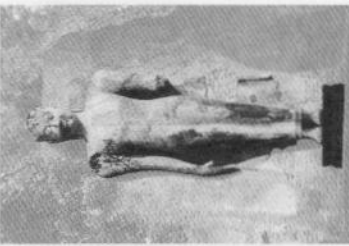
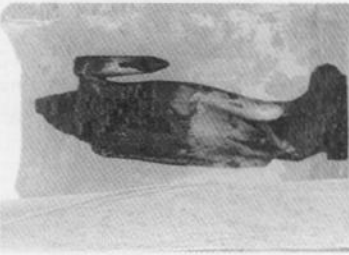
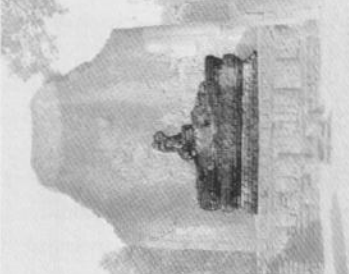
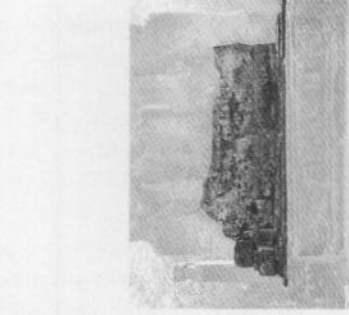
จากการศึกษาที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้เห็นได้ว่าการสร้างสรรค์ปฏิมากรรม “พระอัฐารส” นอกจากกรณีศึกษากลุ่มปฏิมากรรมที่มีการเรียกชื่อ “พระอัฐารส” ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งสิ้นจำนวน 6 องค์ ได้แก่ ที่วัดมหาธาตุ วัดสะพานหิน เมืองเก่าสุโขทัย วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ วัดวิหารทอง เมืองพิษณุโลก วัดเจดีย์หลวง เมืองเชียงใหม่แล้ว ยังปรากฏปฏิมากรรมอื่นทั้งที่อยู่ในอิริยาบถ “ยืน” หรือ “นั่ง” ได้แก่ พระศากยมุนีเศียรอักษิ วัดอักษิชัยคีรี จ.ลำปาง พระพุทธรูปมิ่งขวัญเมืองเวียงโกศัยมณฑลชัยมหาศากยมุนี วัดศรีชุม จ.แพร่ พระศรีศากยมุนี วัดสุทัศน์เทพวราราม รวมถึงกลุ่มปฏิมากรรมที่ถูกสร้างขึ้นในความหมาย “พระสี่อิริยาบถ” ได้แก่ วัดพระพายหลวง วัดเชตุพน เมืองเก่าสุโขทัย วัดพระสี่อิริยาบถ เมืองกำแพงเพชร ที่ถูกสร้างภายใต้กรอบคติความเชื่อ “พระอัฐารส” ในความหมาย “พระ (โคตมพุทธเจ้า) สูง 18 ศอก” เช่นเดียวกัน จึงเป็นข้อสรุปถึงการสร้างสรรค์ปฏิมากรรมที่มีจุดมุ่งหมายที่ต้องการจะสื่อถึงความเป็น “พระ (โคตมพุทธเจ้า) สูง 18 ศอก” ไม่ว่าจะปรากฏอยู่ใน “อิริยาบถ” ไต หรือ “ปาง” ไต ย่อมเป็นการสร้างตามคติความเชื่อ “พระอัฐารส” หรือเรียกว่า “พระอัฐารส” ได้ทั้งสิ้น

ภาพที่ 19, 20 : (บน, ล่าง) แสดงผลการเก็บข้อมูลภาคสนามกลุ่มปฏิมากรรมพระสี่อริยาบถ วัดพระพายหลวง วัดพระเชตุพน เมืองเก่าสุโขทัย

องค์พระพุทธรูป พระบาทพระสี่อริยาบถ (พ) เนื้อโลหะทองสัมฤทธิ์/เงิน/ทองคำ ขนาด	อริยาบถ ยืน	อริยาบถ ยืน	อริยาบถ นั่ง	อริยาบถ มอม	วัดพระพายหลวง เมืองเก่าสุโขทัย
	-	7.70 (10.10) **	6.05	14.60	
(พ) เนื้อโลหะ ขนาด	-	0.56	-	-	

องค์พระพุทธรูป พระบาทพระสี่อริยาบถ (พ) เนื้อโลหะทองสัมฤทธิ์/เงิน/ทองคำ ขนาด	อริยาบถ ยืน	อริยาบถ ยืน	อริยาบถ นั่ง	อริยาบถ มอม	วัดเชตุพน เมืองเก่าสุโขทัย
	7.35 (9.64) **	7.50 (9.83) **	5.90	9.50-9.90	
(พ) เนื้อโลหะ ขนาด	0.54	0.55	-	-	

ภาพที่ 21 : แสดงผลการเก็บข้อมูลภาคสนามกลุ่มปฏุมกรรมพระสี่ริยาบต วัดพระสี่ริยาบต จ. กำแพงเพชร

ขนาดความสูง (ม.) และขนาดความกว้าง (ม.) ของพระสี่ริยาบต						วัดพระสี่ริยาบต เมืองกำแพงเพชร
ขนาดความสูง (ม.)	9.58 * (10.32) ***	7.93 (10.40) **	5.00	7.80		
ขนาดความกว้าง (ม.)	0.57	0.58	-	-		

ความสูงของปฏุมกรรม ได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม โดยวัดระยะความสูงจากฝ่าพระบาท-เส้นรอบพระศอก เนื่องจากสภาพปฏุมกรรมส่วนใหญ่อยู่ในสภาพไม่สมบูรณ์ พระเศียรหักชำรุด

* ช่วงระยะความสูงวัดจากฝ่าพระบาท-เท้ากลางพระนลาฏ

** ตัวเลขในวงเล็บคำนวณจาก (ค่าเฉลี่ยความสูงจากฝ่าพระบาท-เนินพระเศียร(9.82) / ค่าเฉลี่ยความสูงจากฝ่าพระบาท-เส้นรอบพระศอก(7.49)) x ค่าความสูงจากข้อมูลภาคสนามของปฏุมกรรม

*** ตัวเลขในวงเล็บคำนวณจาก (ค่าเฉลี่ยความสูงจากฝ่าพระบาท-เนินพระเศียร(9.82) / ค่าเฉลี่ยความสูงจากฝ่าพระบาท-เท้ากลางพระนลาฏ(9.12)) x ค่าความสูงจากข้อมูลภาคสนามของปฏุมกรรม

เชิงอรรถ

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ หลักสูตรพระพุทธศาสนามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

¹ ในต้นฉบับ พิกุล มลิวัดย์ ได้อธิบายว่า พระอัฐารส หมายถึง คุณสมบัติ 18 ประการของพระพุทธเจ้า, ศิลาจาริกสุโขทัย หลักที่ 1 จารึกพ่อขุนรามคำแหง, (กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2533), หน้า 68.

² มฤตติวลาลินี อรรถกถาพุทธวงศ์ (บาลี-ไทย) ภาค 1 ฉบับฉันทะโลกิยะ, (กรุงเทพฯ : มฤตติฉันทะโลกิยะ, 2525), หน้า 33 - 34.

³ ในช่วงเวลาดังกล่าวถือได้ว่าเป็นยุคทองของอรรถกถา เพราะได้ปรากฏอรรถกถาเกิดขึ้นอย่างมากมาย โดยอรรถกถาจารย์ในช่วงเวลานั้นได้แก่ พระพุทธโฆษาจารย์ พระพุทธทิตตะ พระธรรมปาละ พระอุปเสนะ และพระมหานามะ เป็นต้น ได้แต่งและแปลเรียบเรียงอรรถกถาจากมูลอรรถกถา หรือมหาอรรถกถาภาษาสิงหล โดยเรียกอรรถกถาชุดใหม่นี้ว่า อภิธรรมอรรถกถา หรืออรรถกถาใหม่, ไกรวุฒิ มะโนรัตน์ และสุทนต์ สัตยเสนา, "อรรถกถา", ใน *วรรณคดีบาลี*, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552), หน้า 51.

⁴ พระสูตรและอรรถกถาแปล ชุดทกนิกาย พุทธวงศ์ เล่มที่ 9 ภาคที่ 2, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2530), หน้า 742 - 743.

⁵ กรมศิลปากร, *วรรณกรรมสมัยสุโขทัย*, (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2539), หน้า 15 - 16.

⁶ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ตำนานพระปริตร," ใน *ประชุมนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา*, (พระนคร : กรมศิลปากร, 2514), หน้า 209 - 210.

⁷ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช, "อาภาวนาฎียสูตรบรรยาย," *นิตยสารธรรมจักษุ* 82, 4 (ม.ค. 2541), อ้างใน www.dharma-gateway.com

⁸ มนต์พิธิแปล, รวบรวมโดย พระครูอรุณธรรมรังสี (เอี่ยม สิริวัฒน), (กรุงเทพฯ : อักษรสมัย), หน้า 116.

⁹ ดูรายละเอียดใน แสง มนวิฑูร, "พระภิกษุสงฆ์สมัยกรุงสุโขทัยสวดเจ็ดตำนานหรือไม่," ใน *คำบรรยาย สัมมนาโบราณคดีสมัยสุโขทัย พ.ศ. 2503*, (พระนคร : กรมศิลปากร, 2507), หน้า 209 - 210.

¹⁰ ในการเก็บข้อมูลภาคสนามพบว่าในเมืองสุโขทัย (ลำพูน) ปรากฏร่องรอยของคติความเชื่อเรื่องพระอัฐารสตามเนื้อความในตำนานมูลศาสนา ที่เป็นงานปฏิมากรรมในอิริยาบถนั่ง แสดงปางมารวิชัย ประดิษฐานอยู่ในมณฑลพระอัฐารส คณะอัฐารส วัดพระธาตุสุโขทัย แต่อย่างไรก็ตามเนื่องจากความสูงของพระอัฐารสองค์นี้(วัดจากหน้าตักถึงกึ่งกลางพระนลาฏ ได้ขนาดความสูง 7.24 ม.) ได้มีขนาดความสูงที่เกินกว่าพระอัฐารสที่ใช้เป็นกรอบการศึกษาจึงมิได้ถูกนำมาพิจารณาในการศึกษาค้นคว้านี้ แต่อย่างไรก็ตามสิ่งที่นำเสนอในใจคือรูปแบบการก่อสร้างพระอัฐารสองค์ดังกล่าวซึ่งเป็นพระปูนปั้นและอยู่ในอิริยาบถนั่ง แต่กลับมีการสร้างผนังรับน้ำหนักขึ้นปฏิมากรรมไว้เช่นเดียวกันกับกลุ่มพระอัฐารสในอิริยาบถยืนที่ได้นำเสนอในบทความนี้ ซึ่งปกติแล้วในการสร้างปฏิมากรรมในอิริยาบถนั่ง ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องสร้างผนังขึ้นไว้ด้านหลัง จึงมีความเป็นไปได้ว่าพระอัฐารสองค์ปัจจุบันอาจจะเป็นการสร้างครอบทับพระอัฐารสในอิริยาบถยืนแต่เดิมก็เป็นได้

¹¹ *ตำนานมูลศาสนา*, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2519), หน้า 180.

¹² ธนจรรย์ สุระมณี, "วัดเจติยหลวงวรวิหาร," ใน *วัดเจติยหลวงวรวิหาร*, (เชียงใหม่ : ทั้งอำนวยการพิมพ์, 2547), หน้า 33.

¹³ เกียรติกร เกิดศิริ, "โคลงนิราศสุโขทัย : เมืองเชียงใหม่และเมืองลำพูนในวรรณคดีล้านนา," ใน 100 เอกสารสำคัญ : *สรรพสารประวัติศาสตร์ไทย* 3, (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.), 2553), หน้า 12 - 14.

¹⁴ ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร ได้ถอดความเป็นภาษาไทยไว้ว่า พระอัฐารสเพิ่งสร้างใหม่ สูงประมาณเท่าพระพุทธรองค์ เมื่อครั้งทรงพระชนม์ชีพอยู่คู่คล้ายกับว่าพระพุทธรองค์ยังดำรงอยู่ในโลกนี้ ขอให้เห็นทรงพระราชดำเนินมาทางนี้เกิด จะได้ถวายสักการะในครั้งนี้, อ้างใน ประเสริฐ ณ นคร, *โคลงนิราศสุโขทัย* สอดกับต้นฉบับเชียงใหม่, (กรุงเทพฯ : พัฒนาศึกษา, 2546), หน้า 97.

¹⁵ Ulrich von Schroeder, *Buddhist Sculpture of Sri Lanka*, (Hong Kong : Visual Dharma Publications Ltd., 1990), p. 416.

¹⁶ Ibid., p. 160.

¹⁷ Ibid., p. 158.

¹⁸ วิจัย พงศ์ศิริเพียร, "ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง," ใน 100 เอกสารสำคัญ *สรรพสารประวัติศาสตร์ไทย*, (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.), 2552), หน้า 24.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

²⁰ ตัวเลขที่ได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามอาจจะคลาดเคลื่อนอยู่บ้างเนื่องจากการบูรณปฏิสังขรณ์ที่มีการปั้นพอกเพิ่มเติมในอดีต โดยสังเกตได้จากภาพถ่ายก่อนการบูรณะ.

²¹ ดูรายละเอียดใน *ประชุมจารึกภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย*, จารึกลานทองสมเด็จพระมหาเถรเจษฎา, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2548), หน้า 489-492.

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 489.

²³ มนต์ชัย เทวัญโรปกรณ์, *พลิกประวัติศาสตร์สุโขทัย 700 ปี กำเนิดลายสือไทย*, (กรุงเทพฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์, 2526), หน้า 93-94.

²⁴ วิโรจน์ ชิวาสุขดวาร์, "การศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมสุโขทัย กรณีศึกษาวัดมหาธาตุ ตำบลเมืองเก่า จังหวัดสุโขทัย," (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545), หน้า 185.

²⁵ *ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย*, "จารึกพ่อขุนรามคำแหง," (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2548), หน้า 51.

²⁶ *ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย*, "จารึกเขาสุมนภู," (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2548) หน้า 96.

²⁷ ประเสริฐ ณ นคร, "การชำระประวัติศาสตร์สุโขทัย," ใน *ประวัติศาสตร์เบ็ดเตล็ด*, (กรุงเทพฯ : มติชน, 2549), หน้า 46.

²⁸ *ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย*, "จารึกเขาสุมนภู," (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2548) หน้า 97.

²⁹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาธรรมราชานุภาพ ได้ให้ข้อวินิจฉัยเกี่ยวกับแผนผังวัดพระศรีรัตนมหาธาตุในสมัยสุโขทัย และการสร้างพระปรางค์รอบพระเจดีย์ของเดิมไว้ว่า "...แล้ววัดมหาธาตุเมื่อแรกสร้างนั้นคงเป็นอย่าง "ในแบบ" เช่นขอบสร้างกันเมื่อสมัยสุโขทัย คือมีเจดีย์ใหญ่องค์ 1 ทำเป็นพระสถูปหรือพระเจดีย์ยอดพุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นองค์พระมหาธาตุและมีวิหารหลวงหลัง 1 อยู่หน้าพระเจดีย์..." และ "...หม่อมฉันได้พิจารณาดูเห็นชัดว่าพระปรางค์นั้นสร้างครอบพระเจดีย์ของเดิม ด้วยกินลานหักฉีกออกมาหมดฐานพระปรางค์..." ใน *สวนสมเด็จฯ*, เล่ม 25, (กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, 2505), หน้า 109 และ 122.

³⁰ สุนทรา เงินสงเสริม, "การศึกษาสถาปัตยกรรมวัดพระศรีรัตนมหาธาตุจังหวัดพิษณุโลก," (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), หน้า 243.

³¹ "พระราชพงศาวดารเหนือ," ใน *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก* เล่ม 1, (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2542), หน้า 95 - 97.

³² สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาธรรมราชานุภาพ, *ประวัติวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร* และจดหมายเหตุเรื่องพระสาวิริยธาตุเมืองกบิลพัสดุ์, (พระนคร : สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2508), หน้า 21.

³³ ถึงแม้ว่าพระร่วงโรจนฤทธิ์ จะเป็นปฏิมากรรมหล่อโลหะที่พบในสมัยสุโขทัย ที่เมืองสวรรคโลก ซึ่งปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่วัดพระปฐมเจดีย์ จ.นครปฐมเป็น แต่สภาพที่พบนั้นเหลือเพียงพระเศียร พระหัตถ์ข้างหนึ่ง และพระบาท ส่วนที่เหลือนั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯให้ช่างปั้นทำหุ่นขึ้นมาใหม่แล้วจึงเททองหล่อให้เต็มองค์ดังสภาพที่เห็นในปัจจุบัน, อ้างในหนังสือราชการจากกระทรวงโยธาธิการ ถึงพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยกรมหลวงนครสวรรค์ฯ ลงวันที่ 3 พ.ค. ร.ศ. 130 (อัตธานา), ทั้งนี้การเก็บข้อมูลภาคสนามในส่วนความสูงวัดจากพระบาทถึงเนินพระเศียร มีขนาดประมาณ 6.50 ซม. หรือขนาดของพระพักตร์วัดจากกึ่งกลางพระนาสิกถึงกึ่งกลางพระหนุมีขนาด 0.65 ม. ซึ่งล้วนแต่มีขนาดเล็กเกินกว่าสัดส่วนของปฏิมากรรม "พระอิศวรารส" ทั้ง 5 องค์ ในกลุ่มสุโขทัยและพิษณุโลก (ดูข้อมูลจากการเก็บข้อมูลภาคสนามที่ ตาราง 1)

³⁴ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เที่ยวเมืองพระร่วง*, (กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, 2526), หน้า 59.

³⁵ จากการเก็บข้อมูลภาคสนามทำให้ผู้ศึกษาเชื่อว่าการสร้างกลุ่มปฏิมากรรมด้านหน้าของวัด มีความตั้งใจที่จะสร้างให้เป็นพระสี่อิริยาบถ ดังได้แสดงข้อคิดเห็นไว้ในบทความแล้ว

³⁶ ดูรายละเอียดใน น.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, "กลุ่มพระพุทธรูปสี่อิริยาบถในศิลปะสุโขทัย : ความหมายทางพระพุทธศาสนาบางประการ," *เมืองโบราณ*, ปีที่ 13 ฉบับที่ 3 (กรกฎาคม-กันยายน, 2530), หน้า 57 - 61.

³⁷ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ได้อธิบายไว้ว่า การกิจ 5 ช่วง ประกอบด้วย กิจในปุเรกัต อยู่ในช่วงเช้า, กิจในปัจฉิมยาม อยู่ในช่วงหลังเพล, กิจในปริยาม อยู่ในช่วงเวลาค่ำ, กิจในเมษิมยาม อยู่ในช่วงเวลาเที่ยงคืน, กิจในปัจฉิมยาม อยู่ในช่วงเวลาก่อนสว่าง, "พระสี่อิริยาบถ," ใน *หาพระหาเจ้า*, (กรุงเทพฯ : มติชน, 2545), หน้า 101.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 99-113.

³⁹ *ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย*, "จารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาเขมร," หน้า 303.

⁴⁰ *ประชุมจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย*, "จารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาไทย," หน้า 79.

⁴¹ ดูรายละเอียดใน ศักดิ์ชัย สายสิงห์, "พระศรีศากยมุนี พระพุทธรูปสำริดที่ใหญ่ที่สุด ศิลปะสุโขทัย," ใน *พุทธปฏิมา : งานช่างพลังแห่งศรัทธา*, (กรุงเทพฯ : มติชน, 2554), หน้า 46-53.

⁴² ความสัมพันธ์ระหว่างส่วนพระพักตร์กับการกำหนดสัดส่วนอื่นๆ ของปฏิมากรรมนั้นยังคงแสดงให้เห็นอยู่ในตำราการก่อสร้างพระพุทธรูป เขียนขึ้นในล้านนา และตำราสร้างพระพุทธรูป เขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3, ดูรายละเอียดใน พิริยะ ไกรฤกษ์, *ลักษณะไทย เล่ม 1 พระพุทธรูปปฏิมา อัตลักษณ์พุทธศิลป์ไทย*, (กรุงเทพฯ : ธนาคารกรุงเทพจำกัด (มหาชน), 2551), หน้า 2-3.

⁴³ การเปรียบเทียบข้อมูลการศึกษาปฏิมากรรมกลุ่ม "พระสี่อิริยาบถ" กับปฏิมากรรม "พระอิศวรารส" จะพิจารณาจากข้อมูลเฉพาะกลุ่มสุโขทัยและพิษณุโลก ได้แก่ วัดมหาธาตุ วัดสะพานหิน เมืองเก่าสุโขทัย, วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ วัดวิหารทอง เมืองพิษณุโลก.

⁴⁴ ปฏิมากรรมในอิริยาบถ "ยืน" ที่วัดพระพายหลวงไม่ปรากฏสภาพให้ศึกษาได้

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณ

พระมหาสุทิตย์ อาภากรโร, ดร. (อบอูน)
รศ.เสนอ นิลเดช
รศ.สมคิด จิระทัศนกุล
อ.พีระพัฒน์ สำราญ
อ.ชาตรี ประทีปนันทการ
อ.ดร.เกรียงไกร เกิดศิริ
นายดุลชัย บ่อทรัพย์
นักศึกษา ระดับปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์
สถาปัตยกรรม ม.ศิลปากร

นายอนุรักษ์ ชำนาญช่าง
นายธีรยุทธ เสาวลักษณ์
นักศึกษา ระดับปริญญาโท สาขาวิชาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น
ม.ศิลปากร
นายอิสริชัย บุรณะอรุณ
นักศึกษาชั้นปีที่ 4 ม.เทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี
นายสุวัชร ชูดวง

Attharassa : Beliefs and Buddhist Statues

Bunyakorn Wachirathienchai

Faculty of Architecture, Silpakorn University

Abstract

The article is a part of a master's degree thesis entitled "Analytical Study on the Beliefs of the *Phra Attharassa* and Influence to Buddhist Art" at Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand. The article emphasizes historical background, meanings, and beliefs about *Phra Attharassa*. *Phra Attharassa*, a large standing Buddha image eighteen cubits in height with the right hand raised in *abhaya mudra*, has been found since Sukhothai period to later periods; for example, *Phra Attharassa* at Wat Mahathat and Wat Sa Phan Hin, Sukhothai; Wat Phra Sri Ratana Mahathat and Wat Wihan Thong, Phitsanulok; and Wat Chedi Luang, Chiang Mai. Furthermore, beliefs about *Phra Attharassa* are also associated with Buddhist statues in four postures (*Phra Si Ariyabot*), sitting, reclining, standing, and walking. These statues are found at several monasteries in Sukhothai. According to Buddhist texts, Buddhist statues in the four postures were created after body movement of the Buddha.

Keywords : *Attharassa*, Beliefs about *Phra Attharassa*, *Phra Attharassa* Buddhist sculpture